

Béka és macska

Egy Csáth-novella értelmezési kontextusai

Absztrakt. A tanulmány Csáth Géza *A béka* és Edgar Allan Poe *A fekete macska* című novellájának összehasonlító elemzésére vállalkozik. Nem a közvetlen vagy közvetett hatás kérdését firtatva (vajon olvasta/olvashatta-e Csáth az amerikai szerző művét?), hanem a két szöveg közt kirajzolódó hasonló és eltérő tematikai és narrato-poétikai jegyek elemző feltárására összpontosítva. Ismerteti a Csáth-szöveg eddigi értelmezéseinek főbb megállapításait, miközben pszichohorrorként való olvasása mellett igyekszem érvelni.

*Idegbetegek iszonyú békákkal viaskodnak a sötétben.*¹

Kontra Ferenc E. A. Poe-nak a századforduló magyar irodalmában tapasztalható népszerűsége kapcsán fogalmazza meg azon véleményét, hogy az amerikai szerző munkái „nyilvánvalóan Csáth Gézára is hatottak”.² Ezt bizonyítandó *A fekete kutyát* a *Metzengersteinnel*, *A békát* pedig *A fekete macskával* veti össze. A feltárt párhuzamok főként tematikus természetűek, az elemző egy-egy közös vagy hasonló motívum előfordulására hívja fel a figyelmet, utalva a cselekménybonyolítás párhuzamaira is (ennek részleteire a későbbiekben még visszatérek). Érintőlegesen szóba hozza még az *Ópium* és a *Találkozás anyámmal* című Csáth-műveket is, a poe-i misztika korabeli reneszánszának bizonyítékaként utalva rájuk.³

Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon a tizennyolc éves Csáth Géza valóban olvas(hat)ta-e *A fekete macskát*, és az említett párhuzamok erre az olvasmányélményre vezethetők-e vissza vagy sem? Bevallom, nem tudom rá a választ, nem jártam utána az írói hagyatékban, mindenesetre az általam olvasott Csáth-tanulmányokban és monográfiákban nem leltem ennek nyomát. Annyi azért valószínűsíthető (hogy ne kerüljem meg azért teljesen a problémát), hogy ha kizárjuk az eredeti és a német vagy a francia fordítás ismeretét (kellő szintű nyelvismeret hiánya okán), akkor a novella vagy Hang Ferenc 1862-es nehézkes fordításában, vagy az őt plagizáló Mikszáth Kálmán magyarításában (1875),⁴ esetleg Tolnai Vilmos 1897-ben megjelent fordításá-

1 ILLÉS Endre, *A varázsló halála*: Csáth Géza = Uő, *Mestereim, barátaim, szerelmeim*, Budapest: Magvető, 1983, 222.

2 KONTRA Ferenc, *Csáth-párhuzamok*, Híd, 1988/1, 83.

3 Uo., 85.

4 Tarjányi Eszter a két fordítás összehasonlítása után jut arra a következtetésre, hogy az „apró jelek [...] Hang Ferenc szövegének az ismeretére utalnak”, és minden valószínűség szerint „Mikszáth felhasználta a novella korábbi magyar fordítását”. TARJÁNYI Eszter, *Mikszáth Kálmán esete a detektívtörténettel*, Literatura, 2005/1, 52.

ban⁵ kerülhetett a fiatal Csáth kezébe. Minden későbbi fordítás ugyanis már *A béka* első megjelenése, tehát 1905 után látott napvilágot.⁶ Persze, ha nem olvasta is az ominózus történetet, Poe művészete nem lehetett ismeretlen előtte, hiszen az amerikai szerző a fordításoknak, esszéknek és újraírásoknak köszönhetően épp a századfordulón, illetve az azt követő két évtizedben épült be tartósan a magyar irodalom szövegemlékezetébe. Bizonyítja ezt magának Csáthnak Sassy Attila *Ópium-álmok* című grafikáiról szóló esszéje is 1910-ből, melyben Poe-t a befelé forduló, öntörvényű és eredeti kifejezésmódot megteremtő művészek között említi Flaubert, Bach és Rembrandt mellett.⁷

De nem kellene cáfolhatatlan filológiai bizonyítékok ahhoz, hogy E. A. Poe és Csáth Géza írásművészetét, vagy akár a két említett novellát párhuzamba állítsuk, az előbbi esetre van is példa a szakirodalomban. A legvilágosabban talán K. Deák László fogalmazott, aki az írói alkat és a stílus bizonyos vonásait figyelembe véve írja azt, hogy Poe-t „tekinthetjük Csáth egyik legközvetlenebb elődjének”.⁸ A tudós és a művész, „a gondolkodás matematikai, analitikus élessége és egy túlbujánzó, már-már beteges képzelőerő” együttélése, szigorú, feszes szövegkompozíció, az egységes hatásra való törekvés, a cselekményterek bizonytalansága és egzotikus varázsa nemcsak Poe, hanem Csáth alkotásait is jellemzik.⁹ Thomka Beáta ugyancsak az alkotó személyiség és az írásmód hasonlóságaira mutat rá, kiemelve a „racionalitás és irracionalitás határmezsgyéjén egyensúlyozó”¹⁰ prózavilágok rokonságát, illetve „a kínok leírásának nyelvét uraló szenvedély”¹¹ közös megnyilvánulásformáit. Egy másik esszéjében pedig a századelő Poe-kultusza kapcsán a fordítás- és hatástörténet összefüggéseit érintve megjegyzi, hogy nemcsak a nyugatosok fordításai tartósítják a Poe iránt „tanúsított érzékenységet, azt költészetük korai szakaszán kívül a Cholnokyak prózája, Csáth novellái, s többek

4

5 Tolnai fordítását *A Hét* VIII. évfolyamának 46. száma közölte. A bibliográfiai adatok forrása: VADON Lehel, *Edgar Allan Poe: A Hungarian Bibliography*, Eger: Eszterházy Károly College, Institute of English and American Studies, 2004, 235.

6 Ezek közül pedig csak Dóczy Pálé (1917) és Ajtai Margité (1918) jelent meg az író életében; Mikes Lajosé 1922-ben, Pásztor Árpádé kötetben 1934-ben. A novella legújabb fordítását Gy. Horváth László készítette el (Edgar Allan Poe, *Rémtörténetek*, Budapest: Európa, 2006, 7–39.)

7 CSÁTH Géza, *Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről*. Az írás a *Nyugat* 1910/2. számában jelent meg. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00048/01258.htm> [Letöltés: 2017.09.25.]

8 K. DEÁK László, „Gracián, bolond Gracián...”: *Az angol nyelvű Csáth-kötetek tanulmányairól*, *Üzenet*, 1987/1–3, 116.

9 *Uo.*, 116–117. Érdekes, s némileg meglepő, hogy az általa szemlézett angol nyelvű recepció szövegeiben nem igazán merül fel érdemiként a Poe–Csáth párhuzam. Például Joyce Carol Oates magyarul is megjelent ismertetésében nem is említi *A béka* című novellát, s a Poe-val mutatkozó esetleges affinitásokra sem tér ki. Csáth szövegeit elsősorban a szürrealizmus felől közelíti meg (Joyce Carol OATES, *Csáth Géza amerikai szemmel*, ford. GERA Magdolna, *Nagyvilág*, 1981/2, 286–288.).

10 THOMKA Beáta, *A kárhozat grammatikája = Uő, Esszétetek, regényterek*, Újvidék: Forum, 1988, 10.

11 *Uo.*, 6.

között egy 1917-ben megjelent prózaantológia, az *Éjféli* is igen sok rímelő tematikus és motívikus elemmel nyomatékosítja”.¹²

Épp az említett antológiában megjelent Csáth-novella, *A varázsló halála* apropóján írja Wirágh András a szerző első kötetének világirodalmi kontextusáról a következőket: „Csáth Géza filmszerű fantasztikumát egyfelől az élmény impresszionista poétikája, másrészt a rémirodalmi klisék táplálják. Miközben a szövegek jól láthatóan egy hagyományhoz képest prezentálják önmagukat: Poe, Hoffmann vagy Andersen említése ugyanakkor a három szerző szövegeinek olvasástapasztalatát is magába foglalja (leghatékonyabban az Andersen-olvasásról is szóló *A vörös Eszti*).”¹³ A szerző nem konkretizálja, mely Poe-szövegek olvasástapasztalatáról is lehetne szó. További érintkezési pontot jelent a két író munkássága között a drogirodalom, a tudatmódosító szerek hatásának ábrázolása, ami e tapasztalatokról nyíltan értekező részek mellett a novellák képalkotó fantáziájára és szereplőábrázolására egyaránt rányomta a bélyegét. Az ópiumfogyasztás egyik tünete a túlzékenység. Ez utóbbi szempontból közelítve, írja a szöveg egyik elemzője, Csáth esszénovellájának, az *Ópiumnak* „fények és zajok elől menekülő névtelen hőstét akár Roderick Usher rokonának is tarthatnánk”.¹⁴

A hivatkozott értelmezők mindegyike anélkül hozta szóba – világirodalmi referenciaként vagy a hasonló írói alkatra utalva – E. A. Poe nevét Csáth Géza vonatkozásában, hogy ezt valamilyen kifejtett szövegelemzés kísérte vagy követte volna. Élve az allúzió adta kifejezés-lehetőséggel, inkább csak felvilantottak, sejtettek valamit a két szerző közti rokonságról. Magam a továbbiakban éppen ezért arra vállalkozom, hogy egy komparatív interpretáció keretében tegyem mérlegre Kontra Ferenc felvetésének megalapozottságát. Az a kérdés izgat elsősorban, hogy miképpen olvasódik ma *A béka*¹⁵ Poe-nak *A fekete macska* című novellája felől; mit árul el egymásról a két szöveg, ha párbeszédbe léptetjük őket egymással.

Az összehasonlítás menetét illetően nem a kronológiát követve járok el. Csáth novellája áll majd a figyelem középpontjában, azt elemzem először részletesen, bevonva ebbe az értelmezéstörténet eddigi eredményeit is, s a végén egy új olvasati lehetőséget fogalmazok meg. Csak ezután keríték sort a Poe-történettel mutatkozó párhuzamok kifejtésére. Részben terjedelmi, részben módszertani okokból *A fekete macska* hasonlóan részletes elemzésétől el kell most tekintenem (értelmezéstörténeti összefoglalóval pedig végképp nem szolgálhatok), s csak azon tematikai, narratológiai és stilisztikai elemeiről ejtek majd szót, amelyek a Csáth-szöveg vonatkozásában figyelmet

12 THOMKA Beáta, *A félelem tere = Uő, Esszéterek, regényterek*, 40.

13 WIRÁGH András, *A harmadik kontextus (Az Éjféli-antológia mint zárvány)*. Forrás: <https://pim.hu/hu/viragh-andras> [Letöltés: 2017.06.04.]

14 KERESZTÜRSZKI Ida, *Az örök áfium – megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?* Forrás: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/04.htm [Letöltés: 2017.05.19.]

15 Idézett kiadás: CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, szerk. és s. a. r. SZAJBÉLY Mihály, Budapest: Magvető, 1994, 47–50. A szövegre, és érintőlegesen más Csáth-novellákra is, csupán oldalszámokkal hivatkozom. Minden kiemelés tőlem származik.

érdemelnek – vagy a hasonlóság, vagy, éppen ellenkezőleg, a különbségek okán.

Mielőtt belefognék, röviden összefoglalom Kontra Ferenc szövegközi analógiákra vonatkozó észrevételeit. Mint írja, mindkét novellában „a főhős ellen-szenvet érez egy bizonyos állat iránt, nem tudja megfejtetni az iszony okát, pedig valójában mindkét esetben ezek a furcsa ómenek előzik meg a fiatal feleség halálát. A férj hiába harcol az állat ellen, amely tulajdonképpen másik énjének a megtestesítője, a tragédia elkerülhetetlen”.¹⁶ A szörnyűségek mindkét történetben egyaránt éjszaka zajlanak le. Hozzáteszi továbbá, hogy a „vetélytársá váló állatokhoz babonás hiedelmek társulnak”,¹⁷ s az elbeszélők annak ellenére undorodnak tőlük, hogy egyébként állatszerető természetűek.

Narratív kommunikáció és keret

A *béka* keretes szerkezetű novella. Az első három és az utolsó, csupán két mondatból álló bekezdés fogja közre a címbéli állattal kapcsolatos félelmetes eseménysorok elbeszélését. A keretnek és a beágyazott történetnek ugyanaz a személy az elbeszélője, aki a korábban megesett, s rá maradandó, mondhatni traumatikus hatást gyakorló történésekről ad retrospektív beszámolót. A narrációt tehát az emlékezés művelete határozza meg, az elbeszélői helyzet egyéb konkrétumai, tér- és időbeli koordinátái azonban nem kifejtettek. Ezért aztán nem tudhatjuk, hogy a narrátor közönséget megszólító fordulatai egy fizikailag jelenlévő hallgatóságot feltételeznek-e,¹⁸ vagy csupán az olvasó bevonódását elősegítő és a szöveg személyes hangvételét nyomatékosító, hitelesítő „elbeszélői fogásról” van szó.

6

A békáról szóló történet felidézésének okát a felettébb zaklatott hangú narrátor az állathoz fűződő undorban nevezi meg. Azért meséli el tehát, hogy magyarázatát adja ennek az averzióknak: „A békát utálom. Szeretek minden állatot, tudom, hogy egyformán fölséges alkotásai a természetnek, de a békától iszonyatosan undorodom.” (47.) Majd a valós vagy képzelt közönségéhez fordulva hozzáteszi: „Elmondom önöknek, hogy miért [...]” (uo.). Az elbeszélő bizonyos fordulataiból kiderül, hogy számít a befogadók hitetlenkedésére („*Tudom, azt gondolják majd, hogy mindazt, amit elmondok, egy szegény, szerencsétlen ember mondja el önöknek, akinek a szeme káprázott; tudom, hogy legfőljebb érdekesnek találják az esetemet.*” [47.]), ugyanakkor a belátásukra apellál, óva intve őket az elhamarkodott ítélkezéstől, és kérve az együttérzésüket („*Gondolják el, és ne bámuljanak rám, hanem érezzenek együtt velem.*” [47.]). Mielőtt még tehát a narrátor a negyedik bekezdésben belefogna a „békás” történet elmesélésébe, ravasz retorikával készíti elő a terepet: olyan befogadói attitűdöket körvonalaz, majd ingat meg, amelyek segíthetik a fan-

¹⁶ KONTRA, *l.m.*, 84.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Szajbély Mihály egy inkognitóba vonult, a hallgatóság részét képező elbeszélőt is sejt a háttérben (SZAJBÉLY Mihály, Csáth Géza, Budapest: Gondolat, 1989, 151.) Nádor Zsófia viszont okkal bírálja ezt a szöveg által nem bizonyítható, spekulatív elképzelést: NÁDOR Zsófia, *Kétszólamú variációk: A heterogén narráció példái Csáth Géza novellisztikájában*, Literatura, 2012/1, 83.

tasztikusnak tetsző események elfogadását. A megelőlegezett olvasói reakciók kommentálásával a maga oldalára próbálja állítani a hallgatóságot. Az idézett és kiemelt szakaszok a hitetlenkedés felfüggesztését irányozzák elő, ami pedig végső fokon a történet „igazát”, a beszámoló hitelességét hivatott – fonák módon – nyomatékosítani. Ez a meggyőzési stratégia köszön aztán vissza a zárlatban is: „*Önök most azt mondják, kérem, hogy álmotlam. Tudják meg tehát, hogy a feleségem e nap után két hétre kiterítve feküdt.*” (50.) Az „érezzenek együtt velem” kiszólásértékű fordulat a szövegbéli utasítások összességéeként felfogott mintaolvasó¹⁹ egyik attribútuma is: a novella egy olyan olvasási módra tesz javaslatot, melyben az elbeszélővel való azonosulás kívánalma fontos szereppel bír.

A békáról szóló történetnek hat fontosabb szakasza különíthető el. 1. A narrátor fölriad álmából, s félelem keríti hatalmába, melynek viszont nem ismeri az okát. 2. Hátborzongató hang üti meg a fülét, s reszketve elindul, hogy megtalálja a forrását. 3. A konyhában a mosóteknő alatt egy óriási békára, pontosabban békaszerű lényre bukkan. 4. Megpróbálja őt elhallgattatni, mivel attól fél, hogy a felesége felriad rá. Küzdelem alakul ki kettejük között, mely aztán az állat kegyetlen lemészárlásával végződik. 5. A narrátor a véres tett után nyugovóra tér. 6. Másnap kora reggel szeretné eltüntetni az árulkodó nyomokat, de a konyhába lépve semmilyen nyomát nem találja az éjszakai párbajnak. Az első két szakasz történéseit, illetve az utolsóét²⁰ jelen idejű elbeszélés formájában közvetíti a narrátor, amibe viszont, mint láthattuk, jövőidejű utalások is beiktatódnak (olvasói reakciók anticipálása). A közbülső háromnál viszont, melyek a legdinamikusabbnak számítanak, múlt idejű elbeszélést használ.²¹ Az elbeszélés és a történet idejének egybeesését implikáló szimultán narráció olvasóra gyakorolt hatásának kulcsa az élményszerűséget fokozó közvetlenségben, a személyes átéltség pillanatnyiségének plasztikus érzékeltetésében és az események jövőbeli alakulásának ismeretlenségéből eredő feszültséggel teli nyitottságban ragadható meg. Csáth elbeszélője is főként ezekre az előnyökre építve folyamodik e narratív formához. Nem véletlenül épp azokban a szekvenciákban, ahol az ismeretlenség, a kérdésesség és a kétely mozzanata válik dominánssá: álmatlanságot szülő ismeretlen szorongás, a hang eredete, a küzdelem nyomtalansága. S mindez összhangban van a felvezetésben megfogalmazott empátiára való felszólítással is, hiszen az

19 Umberto Eco, *Hat séta a fikció erdejében*, ford. SCHÉRY András és Gy. HORVÁTH László, Budapest: Európa, 1995, 27.

20 Annyiban pontosítandó a jellemzés, hogy az utolsó szakasz második felében időbeli váltás történik, s a sokkoló felismerést megfogalmazó mondatok már múlt időben íródtak: „Csodálkozásomra *nem volt* semminek semmi nyoma. A balta a helyén *állott*. A konyha kövei tiszták, a szolgáló még *nem jött be* a cselédszobából.” (50.)

21 *A békára nem*, vagy csak korlátozott mértékben érvényes Kálmán C. Györgynek a Csáth-novellák időszerkezetéről adott általános jellemzése: „[...] a Csáth-novellák időrendje általában egyenes vonalú, és nem jellemzők rá az anakronizmusok: vagyis nem ugrál az időben, sem előre, sem vissza, nagyon ritkán (és nagyon ellenőrzött, követhető módon) zavarja össze az idő egyenes vonalú folyásának ábrázolását. [...] Az elbeszélés – természetesen – mindig visszatekintő: tehát nem egyidejű vagy jövőbe tekintő.” KÁLMÁN C. György, *A hagyományos és az újító Csáth*, Literatura, 2012/1, 50.

E/1. személyű, jelen idejű elbeszélés a szereplő aktuális helyzetével és lelki állapotával való azonosulást segíti elő. A békával folytatott tragikus végű küzdelem (3–5.) utóidejű leírása az elbeszélő én és az átélő én közti távolság jelzésével a befejezettség, a lezárttság, s közvetetten a bizonyosság tapasztalattá teszi hangsúlyossá. Ez a temporális összefüggés a novella globális értelmezésének vonatkozásában nyeri majd el a maga jelentőségét.

Megérzékített undor és iszonyat

A felvezetésből az is nyilvánvalóvá válik, persze csak a sejtető körülírás szintjén, hogy a „békás eset” tragikusan sorsfordító volt a narrátor számára, lelkileg nagyon megviselte őt. Olyannyira, hogy felettébb nehezeére esik a felidézése, s szinte akarata ellenére fog hozzá („ha csak ráemlékszem is a dologra, reszkető félelem fog el” [47.]; „én ma éjjel nem fogok aludni. Mégis elmondom...” [47.]). Az emlékezés következtében fellépő szomatikus tünetek intenzitása arról árulkodik, hogy a narráció tétje a személyes múlt, konkrétan pedig egy negatív életesemény elbeszélés útján való feldolgozása. Az elbeszélés aktusa az undor és az iszonyat legyőzésére irányuló tevékenységként jelenik meg: „a gyomrom *rémületes undorban* vonaglik, a szemeim előtt és a torkomon hideg, nedves varangyok mászkálnak, a füleimben egy békanyálszagú hang vartyog, és gerincoszlopomban görcsös, *jéghideg iszonyat* szaladgál”. (47.) Már ebből az idézetből is kitetszik az, ami a történetmondó nyelvi teljesítményét később is jellemezni fogja, s ami egyúttal a novella egyik erősségeként tartható számon: a félelem és az undor megjelenítéséhez az érzéki tapasztalatok komplexitása társul. Az elbeszélő által adott önjellemző pszichológiai állapotrajz igyekszik felölelni az érzéki tapasztalatok minél szélesebb körét: a látást („szemeim előtt”), a hallást („a füleimben”), a tapintást („a torkomon”). Az olyan idegi alapú, „zsigeri” testi tünetek, mint a gyomorrándulás, a gerincben futkosó hideglelés vagy később az izommerevség („miért merednek meg az izmaid halálos izgalomban” [uo.]) ugyanúgy az élmény erősségét jelzik, mint az érzéki tapasztalatok szinesztétikus összevonása: a „békanyálszagú hang” vartyogása, vagy, néhány sorral lejjebb, a két békaszem „pislogó, rohadt fényé”-nek a víziója.²² A testi tüneteken keresztül reflektált lélekrajz nézőpontja a későbbiekben is érvényben marad, sőt mondhatni orvosi precizitást nyer. Ez leginkább az ismeretlen eredőjű szorongás megragadásában és a hang hatásának leírásában nyilvánul meg.

Az elbeszélő egy áprilisi éjszakán felriad álmából, s minden erőfeszítés ellenére sem tud már visszaaludni: „*Idegés, lázas reszketés* búvik lassan minden porcikámba, és valami *ismeretlen félelem* kezd reám szállni a csöndes sötétségben...” Hiába próbál tőle szabadulni, egyre jobban elhatalmasodik rajta: „minden csepp vérembe beveszi magát, a szívem erősen dobog, a fejemben nyomást érzek, s mindenem hideg. Az izzadság kiűt a homlokomra”. (48.) Miután felhangzik a kísérteties hang, az elbeszélő így fogalmaz: „meghűl a velő a koponyámban, és a gerincemen rettenetes görcsös borzongás fut végig”. (48.) Kicsivel később pedig: „Hallatára idegeim minden szálát elálllja a

²² „[...] miért merednek meg az izmaid halálos izgalomban, amikor két békaszem *pislogó, rohadt fényét* látom a múltból az agyvelőmbé világozni.” (47.)

rettenet és a kín.” Amikor a hang nyomába ered, már egész teste izzadságban úszik és reszket: „Az egész testem csupa hideg veríték. Fölugrom az ágyból, gyertyát gyújtok, azután rohanok vele szobáról szobára. Megállok. Hallgatózom. A hang egyszer távolabbról, másszor közelebről hangzik. Reszketve és füelve sietek újra és újra keresztül a szobákon.” (uo.) A narrátor önjellemzése a „pszichoszomatikus” részletek iránti érzéknek köszönhetően nagyon szuggesztív módon adja vissza a pánikszerűen szorongó, félelemtől reszkető ember lelkiállapotát.

A rém(ület) hangjai

Az állattal való első kontaktus annak hangján keresztül valósul meg. Ez az, amivel az elbeszélő a legtöbbet foglalkozik, amire a legtöbb jelzőt és hasonlatot „pazarolja el”. Láthatóan igyekszik minél pontosabban megragadni az ismétlődő és egyre erősödő hang jellegét. A kezdetben lokalizálhatatlan hanghatások kísértetiességét, azt, hogy idegeinek „minden szálát elállja a rettenet és a kín” (48.), leginkább az emberi és állati tulajdonságok keveredése okozza. Először „gyereksíráshoz és elkínzott állat nyögéséhez” (uo.) hasonlítja, majd ezt az elemi benyomást tovább részletezi: „Valami *üvöltő, panaszos, hívó és fenyegető* hang, amelyet majd végtelen messzeségben, majd közvetlen közelemben hallok, mintha az ágyam fájából és a szobabútorokból áramlana felém. Mintha egy halálra kínozott kicsi *gyerek nyöszörögne*. Mintha valami kitépett szárnyú vén *bagoly üvöltene az éjszakába az elmúlásról*.” (uo.) Miután rábukkan az állat búvóhelyére, azt írja, hogy „nyögő, pokolian *nyávogó, vartyogó* hang” (uo.) töltötte be a helyiséget. Azt olvassuk továbbá, hogy „szájából csak úgy ömlött a rémületes hangok áradata. Mintha valami felsőbb hatalom parancsára végezte volna *pokoli énekét*.” (uo.) Amikor pedig az elbeszélő ráveti magát, s megindul a küzdelem kettejük között, az állat „hatalmas bömbölésbe” kezd (49.) és lónyérítéshez hasonló hangot ad ki (uo.).

Ha végigtekintünk a kiemelt jelzők során, két dolog is feltűnik. Egyfelől az, hogy a kifejezések többsége a (kín)szenvedés jelentésköréhez kapcsolódik. A későbbi fejlemények tükrében ez azért érdemel figyelmet, mivel a hang elemzésén keresztül a narrátor – tudatosan vagy sem, de – már a rákövetkező eseményekre, az állat kegyetlen elpusztítására utal. A nyugtalanító hangból átsűrődő minőségek tehát előrevetítő funkciót kapnak; mondhatjuk úgy is, hogy a nyílt brutalitás jellemezte epizód elszólásértékű „előhangjává” válnak. Másfelől látni kell (s később valóban látjuk is), hogy – noha a cím és a felütés is békáként emlegeti – egy felettébb különös lényvel van dolgunk. A belőle jövő hangok alapján ugyanis legalább négyféle állattal kerül párhuzamba. Egyszerre kételtű (vartyogó béka), madár (üvöltő bagoly)²³ és emlős, azon belül macska (nyávogó) és ló (nyerít) is. A „bömbölése” pedig leginkább valamilyen ragado-

23 Többen felhívták már a figyelmet a bagoly-motívum későbbi előfordulásaira, mindegyiknél az *Anyagyilkosság* vonatkozásában. Bordás Sándor a madár mesei meghatározottságát hangsúlyozza: BORDÁS Sándor, *Visszhang és áthangolás: Mesehagyomány és figurativitás Csáth Géza prózájában, avagy két novella „áthallásai”*, Literatura, 2012/1, 67.

zó vadállatra emlékeztet.²⁴ Miközben persze emberi, sőt gyermeki attribútumai is vannak (sír, nyöszörög); s tulajdonképpen a bömbölés a csecsemősírás intenzívebb formáját is jelölheti. Az ily módon körvonalazódó „hangzavar” a legalább annyira félelmetes látványt készíti elő: a „béka” megpillantására hangolja rá az olvasót.

Szemben a monstrummal

A béka (nevezzük az egyszerűség kedvéért így) a konyha egyik sarkában, egy mosóteknő alatt búvik meg, „gömböcbe gabalyodva”. Akkora, „mint egy kis macska” (48.), s már az első benyomás visszataszító és félelmetes mivoltát teszi nyilvánvalóvá: „Béka volt. De milyen béka. Soha ezelőtt nem láttam olyant. Szőrök voltak a testén. A szemeiből zöldes lidércfény világolt. A teste halotti bűzt terjesztett. Undok nagy szájából csak úgy ömlött a rémületes hangok áradata.” (uo.) Később kiderül, hogy nagyon erős és szívós is (miután az elbeszélő földhöz vágja, azt olvassuk: „Úgy koppant, mint egy vasgolyó....” [49.]) ügyesen ugrál, képes talpra állni, sőt ragadózó módjára támad is: „[V]illámgyorsan nekem ugrott, éppen a nyakamra, és megharapott.” (uo.) Ekkor derül ki, hogy fogai is vannak. Testéből undorító zöld nedv – „nyúlós, bűzös folyadék” (uo.) – lövell ki.

10

A hangok által megelőlegezett kevertség a testi tulajdonságokban is igazolást nyer. Az elbeszélő egy macska nagyságú, szőrös, világító szemű béka-szörnyrel találja szemben magát, amely bűzt áraszt, és ha sarokba szorítják, támad, harap is. Ilyen állatfajt nem ismer a zoológia, s inkább a bestiáriumok világát idézi, azaz: valószínűsíthetően egy képzeletbeli lényel van dolgunk. A valós–kitalált oppozíció helyett itt most azonban fontosabb az állat *besorolhatatlanságára* felhívni a figyelmet, ez az attribútum az ugyanis, amely monstrumszerűségét bizonyítja. Monstrum legáltalánosabb értelemben minden olyan lény, amely kicsúszik a bevett, tudományosan vagy kulturálisan szentesített osztályozási szempontok, kategóriák és minták alól. Nem tudjuk őt elhelyezni semmilyen rendszertanban, mert léte megkérdőjelezi az érvényben lévő felosztási elveket. Áthágja és összezavarja őket, mégpedig azzal, hogy alakjában egymást kizáró, összeegyeztethetetlen tulajdonságok kapcsolódnak össze: élő–holt, ember–állat, ember–gép, épelméjű–őrült stb. Ebből a közteségből, hely-nélküliségből ered aztán az általa kiváltott érzelmek és esztétikai válaszreakciók ambivalenciája is: „Ezeket a lényeket nyilvánvalóan szabálytalan természetük teszi nyugtalanítóvá, elkeserítővé és undorítóvá. [...] De ami szabálytalan, az érdekes is. [...] Bámolni akarjuk a szokatlant, még akkor is, ha párhuzamosan taszít bennünket.”²⁵

Csáth békája több tekintetben is eleget tesz ennek a meghatározásnak. Egyrészt abban, hogy (miként előbb már utaltam rá) egy zoológiai paradoxont testesít meg. Fizikai és anatómiai tulajdonságai, viselkedése és hangadása eltérő kategóriákba sorolt állatfajok vonásainak groteszk fúziójaként összegezhető. Másrészt ez az állat bizonyos emberi megnyilvánulásoktól sem men-

²⁴ E sokszínű fajkeveredés túltesz még Franz Kafka hírhedt macska-bárányán is (*Keresztelkedés*).

²⁵ Noël CARROLL, *A horror paradoxona*, ford. BUGLYA Zsófia, Metropolisz, 2006/1, 58.

tes. Az állati és emberi tulajdonságjegyek zavarba ejtő egyidejűségére utal továbbá az ellentámadás módja is: az, ahogy az elbeszélő torkának ugrik és belemélyeszi a fogait, vámpírszerű lénynek mutatja őt.²⁶ Ez pedig egy újabb oppozíció két elemének (élő–holt) egymást kizáró viszonyát függeszti fel, amit tovább erősít a testéből áradó „halotti bűz”. (A vámpír hagyomány felől nézve a rejtekhelyként szolgáló mosóteknő akár koporsóként is felfogható). Harmadrészt pedig létmódja tekintetében is van némi bizonytalanság, hiszen – s ezzel már az olvasatok különbségeire utalok – a plasztikusan ecsetelt rémtett a hallucináció vagy az álomkép síkján is értelmezhetővé válik. Ennek eldöntése azonban már nagyrészt a férfiről alkotott pszichológiai profil függvénye, s annak a kérdésnek a megválaszolását teszi szükségessé, hogy mennyire tekinthető beszámítható adatközlőnek, más szóval, a narratológia nyelvére lefordítva, megbízható elbeszélőnek tartjuk-e őt vagy sem. A békához mint monstrumhoz fűződő viszonya is jellemzően ambivalens. Az eddig tárgyalt részekből is láthattuk, hogy minden szorongását, félelmét és undorát legyőzve néz szembe az állattal, s ezt a szöveg az érzéki tapasztalatok totalitását mozgósítva adja vissza. Az állatnak nemcsak a hangja, hanem a kinézete (mérete, zölden fénylő szeme, szőrei), szaga (halotti bűz) és a tapintása is elemi szintű viszolygást és rettenetet kelt benne. Ez utóbbira az első testi kontaktus leírása során reflektál az elbeszélő: „Villámgyorsan rávettem magam, és rátérdeztem a *hideg, undok* testére.” (49. Kiemelés tőlem – B. K.)

A szörny, az esetek többségében, életveszélyes fenyegetést hordoz, ezért a horrortörténetek szereplőinek igyekezete az elpusztítására, fizikai megsemmisítésére irányul. Ez gyakran valamilyen speciális tudással kell, hogy párosuljon, illetve egy meghatározott módot kell követnie, mivel csak ez szavatolja a teljes sikert. A Csáth-novella elbeszélője nem igazán válogat az eszközökben, támadása, illetve védekezése rögtönzésen alapul: amint megpillantja a baltát a konyhában, elhatározásra is jut: „azzal pusztítom el a szörnyet” (49.). Érdemes megjegyezni, hogy a béka-szörny nem támad, a férfi azért veti rá magát, mert fél, hogy felébreszti a családját: „Megrémültem, hogy a feleségem fölébred rá. Fölkaptam hát az állatot, és teljes erővel odacsaptam a konyha köves padlójához.” (uo.) Az állat kivégzése meglehetősen kegyetlen és kíméletlen módon megy végbe, az undor itt már a brutalitás esztétikai hatásminőségével elegyedik: „Azután rávágtam a fejére a balta fokával. Zöld vér freccsent az arcomra, és éreztem, hogy a tehetetlen állat micsoda óriási erőfeszítést tesz, hogy elmeneküljön. Újra ütöttem, vágtam. Földaraboltam. Levágtam a lábát, a fejét, úgy, hogy a végén csak egy alakatlan, nyálas, bűzös, zöld tömeg feküdt előttem.” (uo.) A férfi megkönnyebbülve tér vissza alvó feleségéhez („Reszketve, fázva, de megkönnyebbülve mentem vissza a hálószobába.” [uo.]). Megcsókolja őt, majd mély álomba merül.

Meghökkenő (rá)ébredés

Az ébredést követően a narrátor a konyhába siet, hogy még a családtagok és a cselédek ébredése előtt eltüntesse éjszakai véres tetteinek nyomait.

²⁶ A vámpírok köztudottan olyan élőhalottak, akik állatokká (farkas, denevér) is képesek átalakulni, sőt esetenként szó szerint köddé válnak.

Meglepetésére azonban a tethelyen mindent rendben talál. „Csodálkozásomra nem volt semminek semmi nyoma. A balta a helyén állott. A konyha kövei tiszták, a szolgáló még nem jött be a cselédszobából.” (50.) Ezt követi a novella korábban már idézett zárómondata, mely valójában megnyitja az interpretációk játékerét, mivel a mindenkori értelmezőt arra kényszeríti, hogy a narrátor és az aposztrofált közönség nézőpontját a sajátjával²⁷ szembesítse: „Önök most azt mondják, kérem, hogy álmodtam. Tudják meg tehát, hogy a feleségem e nap után két hétre kiterítve feküdt.” (uo)

A két mondat két súlyos kérdést is felvet. 1. A férfi által oly érzékletesen elmondott események valójában meg sem történtek, s csak álmodta vagy fantáziálta őket? 2. Van-e összefüggés a béka elpusztítása és a feleség halála között? Másként fogalmazva: Az előbbi, közvetlenül vagy közvetve, az utóbbi előidézője volt-e vagy sem? A zárlat a legvalószínűbb, ám nem minden tekintetben kielégítő magyarázatként kínálja fel az olvasónak az álomelbeszélés-ként való értelmezést. Mert, ha elfogadjuk is, hogy a férfi csak álmodta az egészet, ez még a feleség halálának körülményeit nem teszi átláthatóbbá. A narrátor sejtető megfogalmazása pedig egy mágikus olvasat felé mutat. A szőrös béka felbukkanása egy korábbi, eddig még nem idézett babonás hiedelem szerint²⁸ ugyanis közelgő halálesetnek a jele: „A vidékünkön az a hit van elterjesztve, hogy amely házban ilyen szőrös béka éjjel megjelenik, ott hamarosan meghal valaki. Abban az időben több ilyen esetet hallottam. Egy szomszédunk – jómódú gazdaember – mondta nekem, hogy saját szemével látta az átkozott szőrös békát, és leánya, a szép, tizennyolc éves Ágnes, rövid időre azután meghalt.” (48–49.) A *post hoc, ergo propter hoc* logikáját követve tehát a feleség halála a béka-szörny megjelenése miatt következett be. Ahogy az író monográfusa fogalmaz: „Csáth egy szóval sem utal a magyarázatra; úgy tesz, mintha novellája valóban a babonák számára fenntartott titokzatos világba vezetne.”²⁹

12

Pszichológiai és filozófiai fejtegetések

Persze, ha nem hiszünk a babonákban és a fantasztikus állatok létezésében, akárcsak a Csáth-értelmezők többsége, racionális magyarázatot keresünk a két esemény időbeli egymásra következésének *valódi* okait illetően. Ezek az okfejtések pedig általában a tételes (freudi) vagy a laikusabb lélekelemzés területére visznek bennünket, miközben a szimbolikus vágyteljesülésként felfogott álom lappangó jelentéseinek kibontására tesznek kísérletet. Bori Imre szerint az elbeszélő tudattalanba száműzött, majd az álomban kiteljesedő gyil-

27 A nézőpontok elkerülhetetlen konfrontációjának értelmezésformáló szerepére hívja fel a figyelmet a Csáth-novellák befogadása kapcsán Kálmán C. György: „[...] voltaképpen azt ütköztetjük egymással, amit az elbeszélő (vagy főszereplője) tud, és amit mi tudunk, vagy tudni vélünk. Bevonja az olvasót az értelemadásba, erősen és látványosan”. KÁLMÁN C., *I.m.*, 52.

28 E motívum Bori Imre szerint Alfred Lehmann Babona és varázslat (1900) című könyvének ismeretéről tanúskodik: BORI Imre, *A „homo novus” nagysága és tragédiája = Uő, Prózatörténeti tanulmányok*, Újvidék–Budapest: Forum–Akadémiai Kiadó, 1993, 106. A tanulmány először 1979-ben jelent meg.

29 SZAJBÉLY, *I.m.*, 156.

kolási vágya okozza a feleség későbbi halálát. Hozzáteszi, hogy *A békában* Csáth „az emberi kívánság realizálódásának a novelláját alkotja meg”.³⁰ Tóttós Gábor is ezen a nyomvonalon indul el, elemzése azonban részletesebb és koherensebben argumentált. Sigmund Freud neurózis-felfogásából és Csáth *Álomfejtéséről* írott ismertetéséből (1909) kiindulva úgy látja, hogy a keret egy hisztériás férfi álmának elbeszélését fogja közre, aki tudat alatt felesége halálát kívánja. Ennek legárukodóbb nyelvi jele, hogy a lemészárolt állat tetemének és a halott feleségnek a pozícióját egyaránt az archaikussága miatt szokatlan „kiterítve” szóval adja vissza az elbeszélő. „Nincs okunk tehát azt hinni, hogy a felesége halálához semmi köze nincs az elbeszélő főhősnek, akiben – ez már bizonyos – nagy, jelentős érzést kelt a mesélés maga is. Az álmokkívánság teljesült.”³¹

E két olvasattal szemben áll Dobos István és Szajbély Mihály interpretációja. Dobos, Borit explicit módon is cáfolva, úgy véli, hogy az „elbeszélő félelme a családjáért érzett aggodalomból fakad”, s ennek az enyhítése valósul meg az álom útján. A béka elpusztításával pedig a férfi „a családjára leselkedő veszélyt hártja el”.³² Még tovább megy az okok konkretizálása terén Szajbély Mihály. Szerinte az álom eredője a feleség súlyos betegsége, mellyel a férj nem mer szembenézni. Az álom tehát felszínre hozza „azt az ébrenlétben sok apró jelből megsejtett, de a tudatalatti mélyére szorított felismerést, hogy a felesége halálos beteg”. A békával vívott harc pedig „kifejezi a főhősnek azt a vágyát, hogy szeretné megakadályozni hitvese halálát”.³³

Juhász Erzsébet szintén a pszichológiai szempontú allegorizálás értelmezői gesztusát gyakorolva igyekszik csökkenteni a szöveg szemantikai eldöntetlenségét. De nem a freudi tanok felől közelít a történethez, hanem filozófiai síkon ragadja meg a novella fő mondandóját. Ő is adottnak tekinti, hogy „a békaszörnyvel folytatott véres küzdelem az elbeszélő tudatában, idegrendszerében megy végbe”, viszont nem tartja szükségesnek eldönteni, hogy „álmodta-e az elbeszélő a történeteket, vagy felesége halála váltotta ki belőle a babonával való kényszerképzetes azonosulást”. Azért, mert szerinte a „hangsúly a félelem mechanizmusának a megjelenítésén van”.³⁴ Hozzá kell tenni, hogy alapvetően nem a szereplő egyéni élményvilágára gondol, hanem egyetemesebb félelemérzetre. Így sikerül aztán a novellát nem pszichoanalitikus esettörténetként, hanem bölcséleti parabolaként újraértelmeznie. Bevallom, konklúziójával – egyéb, alább kifejtendő fenntartásaim ellenére is – sokkal inkább tudok azonosulni, mint a korábban ismertetett olvasatok bármelyikével: „Nem valamitől való félelemről van itt szó, hanem olyan egyetemes félelemről, amely csak metaforikusan írható le. *Az egész novellát lényegében a félelem metaforájának tekinthetjük*, melynek tulajdonképpeni tárgya ismeretlen (mert az egész lételel átható); ami elmondható, az a »mintha«, amihez megközelítke-

30 BORI, *I.m.*, 106.

31 TÓTTÓS Gábor, *Csáth Géza: A béka*. Forrás: <http://csicsada-irodalom-birodalom.blogspot.sk/2011/11/csath-geza-beka-muelemzes.html> [Letöltés: 2017.05.26.]

32 DOBOS István, *Racionalitás és misztikum*, Üzenet, 1987/1–3, 64.

33 SZAJBÉLY, *I.m.*, 155.

34 JUHÁSZ Erzsébet, *A Csáth-novellák csöndje*, Híd, 1987/6, 871.

tőleg hasonlítható, a többi, az a megnevezhetetlen, a csönd.”³⁵ (Kiemelés tőlem – B. K.)

Az idézett értelmezők többsége egy lelkileg zavart, beteg férfi beszámolójaként olvassa Csáth novelláját,³⁶ melynek szereplője „csupán egy lelki mechanizmus vagy egy típusos deviancia megjelenítésére szolgáló eszköz”,³⁷ olyan kódolt álomszöveggént, amelyet, miként láthattuk, eltérő kulcs szerint igyekszik megfejteni. Ez eleve kizárja a fantasztikus magyarázat lehetőségét. Ahogy Szajbély Mihály fogalmaz, *A béka* „látszólag a fantasztikum világába vezet”.³⁸ (Kiemelés tőlem – B. K.) Miért csak látszólag? Mert az elbeszélő, állításával ellentétben, mégiscsak álmodott. Persze ez nem rögtön válik nyilvánvalóvá. Mindaddig, amíg a hangot követve be nem lép a konyhába, és meg nem pillantja a teknő alatt a nagyméretű, szőrös békát, nem merül fel bennünk komolyabban a gyanú az elbeszélte események „megtörténtségét” illetően. Az állat felbukkanása és későbbi viselkedése azonban már elhinti az olvasóban a kételkedés magvait, amelyek aztán a „tetem” nyomtalan eltűnése után szárba szökkennek. A befejezésben sugalmazott babonás magyarázat pedig szinte bizonyossá teszi, hogy a szereplő fantáziaműködésének a gyümölcse ejtett rabul bennünket.

Korrekción és elfogadás

A fenti gondolatmenet elfogadása egy olyan értelmezői attitűd kialakulásához vezet (s ezt az idézett interpretációk mindegyike példázza), amely a szövegben kizárólagos érvennyel bíró szubjektív nézőpont korrekciójában érdekelt. Abban, hogy leleplezze a narrátor – nagy valószínűséggel maga előtt is – rejtgetett vágyait és szándékait, s rámutasson nyelvi teljesítményének erről árulkodó jeleire. Úgy vélem azonban, hogy az eddigi elemzők túl gyorsan és szinte magától értetődő módon utalták át a történetet a *megmagyarázott természetfeletti* kategóriájába, anélkül, hogy egyéb olvasási szempontokat is mérlegeltek volna. Pedig a szöveg egy olyan olvasói magatartást is előírnyoz, illetve hatástényezőként játékba is hoz (az első, „ismerkedő” olvasás folyamán mindenképp), amely nem a narrátor nézőpontjának leleplező kiigazításán, hanem elfogadásán alapul.³⁹ Ennek értelmében el kell fogadnunk, hogy a férfi tényleg megküzdött egy monstrummal, aki/amely aztán reggelre

35 Uo., 872.

36 Még Gintli Tibor is, aki egyébként tudatosan tartózkodik a pszichológiai allegorizálástól, és jóval visszafogottabban nyilatkozik az elbeszélés lélektani hátterét illetően, úgy fogalmaz: *A béka és a Fekete csönd* „a psziché megbomlását, az örület állapotát jelenítik meg”. GINTLI Tibor, *Csáth Géza = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010, 689.

37 ANGYALOSI Gergely, *A szereplő és a hős Csáth Géza novellisztikájában* = Uő, *A költő hét bordája*, Debrecen: Latin Betűk, 1996, 45.

38 SZAJBÉLY, *I.m.*, 155.

39 Erre a szövegre is igaz az, amit Kálmán C. György a *Katonai behívó* rövid elemzésének zárásaként, de általánosabb érvennyel fogalmaz meg a Csáth-novellák innovatív vonásairól: „Egy többféleképpen értelmezhető, furcsa, idegen gondolkodásba pillantunk bele, talán valamiféle mániásság, megrögzöttség, kisiklottság nyomait véljük felfedezni – de nincs határozott támpontunk, nem lehetünk biztosak abban, mi is az, amit látunk, olvasunk, tapasztalunk.” KÁLMÁN C., *I.m.*, 53.

köddé vált, majd bosszúból a feleség halálát okozta. Ha így teszünk, *A békát* nem a lélektani novellákhoz, hanem a misztikus vagy természetfeletti rémtörténetekhez kell sorolnunk. A félelem és a szorongás magával ragadó lélekrajza, a történet hátborzongató atmoszférája, az undor és a brutalitás egymásba vegyülő hatáseffektusa és a monstrum legyőzése mind efelé mutat, s a maga helyén utaltam is rá. E műfaj fikciós világában a novelláéhoz hasonló események megtörténhetnek, és gyakran bizony meg is történnek.

Persze lehet mosolyogni azon, hogy készpénznek vesszük egy láthatóan lelkileg labilis, zaklatott ember felettébb valószínűtlennek hangzó élménybeszámolóját, s erre alapozunk egy naivnak mondható olvasatot – ahelyett, hogy érzékeny irodalmi diagnosztaként lépnénk fel. De a szövegértelmező elsőrendű feladata, úgy gondolom, nem egy kórisme felállítása, hanem az, hogy a maga összetettségében és differenciáltságában engedje érvényesülni a szöveg mondandóját. Márpedig a Csáth-novella álomfejtő pszichológiai allegorizmusához a szó szerinti jelentés horrorisztikusságán keresztül vezet az út. S e két jelentésszint nem oltja ki egymást, hanem egyaránt játékban marad. Sokkal inkább, mint a narrátor betegségére explicit módon is utaló *Fekete csöndben* vagy egy kétségkívül valódi gyilkosság tárgyilagosabb elbeszélését tartalmazó *Gyilkosság* esetében. Az előbbiben a kacagó fekete csönd ellenállhatatlan befolyása alatt cselekvő narrátor elbeszélése fedőtörténet csupán, a testvérgyilkosság szörnyű büntettének egy örült elme fantáziáján keresztül megszürt, „átkódolt” változata, mely a felelősség áthárításán alapul.⁴⁰ S ez nyilvánvalóvá lesz a mű elolvasása után, mégpedig az orvos megszólítását tartalmazó keretnek, illetve a nagy valószínűséggel örült elbeszélő vallomása végén bekövetkező nézőpont- és tudatváltásnak köszönhetően. Az utóbbi novellában, mely egyébként több motivikus egyezést is mutat *A békával*,⁴¹ szintén egy gyilkosság, pontosabban önvédelemből, pánikban elkövetett emberölés egyes szám első személyű elbeszélését kapjuk, de minden álomszerűségre vagy természetfelettre utaló kíséremotívum nélkül. Az örület csupán figuratív szinten jelenik meg az elkövető beszédében,⁴² illetve áttételesen

40 „Ezután úgy történt minden, ahogy a fekete csönd akarta. Ránehezdedt a mellemre, és *belebújt a vérem csöppjeibe*. Irtózatos volt. Menekülni akartam tőle, de odaköltözött az ágyamhoz, és károgra a fülembe súgott iszonyú rémségeket.” (11.) Az általam kiemelt rész *A béka* elbeszélőjének egyik mondatát idézi fel. Vallomásának azt a részletét, ahol az állattal való szembesülés tapasztalata felülírja a babonákkal szembeni korábbi kételyeit: „De amikor ezzel a békával ott szemben álltam, *minden csepp véremmel hittem* rémséges jelentőségében.” (49.)

41 „Két lépéssel a pénzszekrénynél voltam, s amint számítottam is, beleütköztem a rablóba. *Egy állati hang szakadt ki belőle*. Éreztem, hogy ez az ember halálosan megijedt. *Beleharapott* a jobb kezembe, mire én a bal kezemmel a szemébe boksoltam, és megkezdődött a küzdelmünk a koromsötétben. Csak harapni tudott ez az agyonra ijedt ember, de én lenyomtam a földre, és körülkaroltam a térdemmel, úgyhogy a bordái ropogtak. Erre lihegve köpködni kezdett, mint egy *varangyosbéka*.” (191. Kiemelések tőlem – B. K.) A motívumegyezésekre Bori Imre hívta fel a figyelmet: BORI, *l.m.*, 107.

42 „*Mintha nem volna többé agyvelőm, és rémséges hülye volnék*, mintha itéletnapig ott kéne ülnöm a koromsötétben, hogy szorítsam ezt a nyomorult géjét. [...] Megrémültem és elhültem, azután ész nélkül hozzáláttam az élesztgetéshez.” (191. Kiemelés tőlem – B. K.)

a férfi érzésvilágának reflektálásában.⁴³ A *béka* a természetes (valós) és természetfeletti (képzeletbeli) események, illetve az örület és normalitás viszonya szempontjából átmeneti alakzatnak vagy köztes történettípusnak tűnik, ha a másik két novellával vetjük össze. A *Fekete csönddel* ellentétben a szörny kivégzésének nincsenek *közvetlen* következményei a reális világban (épp ezért merülhet fel egyfelől az álom, másfelől a babona magyarázati lehetősége), az állat nem valami helyett áll, jelstátuszra csak a freudista diskurzus bevonása esetén tesz szert. A *Gyilkosság* elbeszélője, akárcsak *A békáé*, vakmerően, hasonló testi tünetektől és emócióktól kisérvé néz szembe támadójával a sötét helyiségben. *A békával* ellentétben azonban itt egy hétköznapi bűneset realisztikus elbeszéléséről van szó (egy rajtakapott tolvaj életét oltja ki a károsított dulakodás közben), mely a lélektani krimik, s nem a fantasztikus horror műfaji pólusa felé tendál. Nincs okunk kételkedni a narrátor beszámíthatóságában, és az elmondottak igazságában; a „békás” történetre ez már nem feltétlenül áll, illetve csak akkor, ha – a todorovi értelemben vett – csodás műfajába soroljuk.

Olvasatok és elvárások

Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy *A béka* című Csáth-novella a fantasztikus irodalomba, s azon belül is az ún. *kétértelmű móduszba* (ambiguous mode) tartozik. Nancy Traill a történeteknek olyan osztályát jelöli ezzel a fogalommal, amelyekben az elbeszélő megbízhatatlansága vagy a nézőpontok ellentmondásossága miatt végig kétséges marad a természetfeletti fikciós világon belüli státusza. A természetfeletti lények és események létmódja megmarad a lehetőség, a „mintha” szintjén, sem egyértelmű elfogadásukról (disjunctive mode), sem egyértelmű elutasításukról (supernatural naturalized) nem beszélhetünk.⁴⁴ Ennek az eldönthetetlenségnek szemantikai síkon a szó szerinti és a képletes jelentés egymást erősítő kölcsönhatása feleltethető meg. A választás kényszerének ellenállva (valós vagy képzelt szörny, babonás kényszerképzet vagy álomprojekció) talán érdekesebb úgy olvasnunk *A békát*, mint amely egyéni sorseseeményt reflektáló narratív megnyilatkozáson keresztül, a rémtörténet és a lélektani novella eszköztárát egyaránt mozgósítva, ad nyelvileg ma is magával ragadó hangulatképet a különböző szintű és fokú félelemérzetről.

Ez az olvasási javaslat fontos irodalom- és recepciótörténeti relevanciával is bír. A szó szerinti, horrorisztikus olvasat és a pszichoanalitikus és bölcséleti szempontrendszer követő allegorikus olvasat két ütköző, illetve egymással gyakran szembeállított korjellemző irodalmi elvárással kapcsolható össze. A

43 „Szinte beleszédültem az erőlködésbe és az ölnivágyás állati kérébe.” (191.)

44 Nancy Traill fantasztikum-elmélete (*Possible worlds of the fantastic: The rise of the paranormal in fiction*, 1996) Lubomír Doležel narratív-szemantikai fikcióelméletéből indul ki. Kategorizációjának alapját a természetes és a természetfeletti világ egymáshoz való viszonya, ezek dinamikája képezi, mely az elbeszélő szövegek fikciós világának sajátos szerkezeti felépítésében, a két szféra elrendezési módjában ölt testet. A teória rövid ismertetését lásd Rigó Gyula tanulmányában, mely Csáth Géza *A varázsló halála* című novellájával foglalkozik: Rigó Gyula, *Fantasztikum magyar módra*, Literatura, 2012/1, 75–82.

valódi borzalmakat ecsetelő rémtörténetként való felfogás lehetővé teszi, hogy a magyar fantasztikus irodalom szórványos és hiátusokkal teli szöveghagyományába illesszük be *A békát*, a lélektani esettörténet és a filozófiai parabola olvasási kulcsa viszont képes olyan megállapításokat tenni a novelláról, ami túlmutat ezen az elitista, konzervatív kánon számára ponyvagyánús kontextuson. Az előbbit a misztikus, természetfeletti élmények ábrázolása iránti fogékonyság, az utóbbit pedig a valóságreferencia megőrzésének vágya táplálja. Miként arra a kérdéssel behatóan foglalkozó Wirágh András rámutatott,⁴⁵ a valószerűség és a valóságra történő vonatkoztathatóság mindig is felettebb erőnek mutatkozott a magyar irodalom olvasói és kritikusai körében (hűen árulkodik erről *A béka* kritikai recepciójának egyoldalúsága is), ami aztán nehezítette a fantasztikus fikció különféle műfaji variánsainak elfogulatlan értékelését és bizonyos művek „magas irodalom” részeként történő kanonizációját. Innen nézve Csáth novellája egyfajta *kompromisszumos poétika* megvalósulásaként hat: a borzongással vegyes elbizonytalanító fantasztikum igényének és a lélektani elmélyítés, illetve a szimbolizáció kívánalmának is meg tud felelni.

*

Miután megvizsgáltuk *A békát*, a szerzett tapasztalatokra támaszkodva immár szemügyre vehetjük *A fekete macskát* is.⁴⁶ A két szöveg közt kirajzolódó párhuzamokat és eltéréseket 5 pontban foglaltam össze, a következő sorrendet követve: terjedelmi és szerkezeti sajátosságok, a narrátor személye és a narráció sajátosságai, motivikus egyezések és különbségek. Ezt követően újra felvetem a közvetlen Poe-hatás kérdését, de csak azért, hogy egyértelmű válasz helyett lehetséges alternatívákat, feltételezhető alkotási forogatókönyveket fogalmazzak meg.

*

1. Az első szembetűnő különbség a két szöveg között **terjedelmi** jellegű: *A fekete macska* jóval hosszabb *A békánál*, több mint a kétszerese, ami alapvető szerkezeti eltérésekre vezethető vissza. Az előbbi több, egymáshoz láncszerűen kapcsolódó epizód elbeszélését foglalja magába, míg a magyar íróé csupán egy éjszaka hátborzongató eseményére összpontosít. Mindkét novella kevés szereplővel dolgozik, *A békára* ez viszont még inkább igaz, hiszen az elbeszélőként fellépő férfin és a címszereplő állaton kívül csupán a feleség jelenik meg benne, az is csak két rövid említés erejéig. *A fekete macska* történetvilágában legalább négy meghökkentő, fordulatértékű történés különíthető el (a macskaszerű dombormű kirajzolódása a leégett ház falán, a másik, akasztófászerű foltot viselő macska felbukkanása, a feleség meggyilkolása, az elrejtett holttest megtalálása), *A békában* csupán kettő (a lemészárolt állat

45 WIRÁGH András, *Egy előszó, és ami mögötte van*, Kalligram, 2015/7–8, 150, 152.

46 Idézett kiadás: Edgar Allan POE, *A fekete macska*, ford. PÁSZTOR Árpád = *Uő, Túl életem és halálom*, Budapest: Népszava, 1989, 169–178. A szövegre csupán oldal-számokkal hivatkozom.

rejtélyes eltűnése, a feleség halála). Míg a Poe-történet zárata, a lélekvándorlás és a túlvilági bosszú sugalmazása mellett is, a lekerékítettség benyomását kelti, addig a Csáthé inkább nyitott, az események újragondolására és a szöveg újraértelmezésére készítő befejezés.

2. Mindkét novella **keretes szerkezetű**, s az ebbe beékelődő múltbeli történetet mindkét esetben egy zaklatott lelkiállapotú férfi beszéli el E/1. személyben. A nézőpont ennek megfelelően egy elbeszélői tudatra szűkül le, a szöveg egyik esetben sem ad lehetőséget arra, hogy kilépjünk ebből a zárt világából. Közös a két elbeszélésben az is, hogy a történet magvát egy olyan traumatikus esemény képezi, amely végzetes mértékben hatott ki a két férfi életének alakulására. Tulajdonképpen azt mesélik el mindketten, mi vezetett ahhoz a lelkiállapothoz és sorshelyzethez, amiben éppen leledzenek. Narrációjuk tehát egyaránt vallomás⁴⁷ és magyarázat, ugyanakkor öngizolás is, mivel erősza-kos cselekedetük indoklását fogalmazzák meg benne, apellálva a – valós vagy virtuális – közönség megértésére, belátására. Ennek nyomatékos jelzésére már csak azért is szükség van, mert mindketten tisztában vannak azzal, hogy meghökkentő, bizonyos tekintetben pedig hihetetlen eseményekről tudósítanak. A Poe-novella narrátora ezt rögtön a felütésben kinyilvánítja: „Nem törődöm azzal, hogy mások is elhiszik-e ezt az eszeveszett és számomra mégis természetes történetet, amelyet most papírra akarok vetni. Bolond is lennék, ha elvárnám, hiszen még a magam érzékei se hittek a maguk tanúbizonyságának. Pedig nem vagyok őrült, és holtbiztos, hogy nem is álmodom.” (169.) Csáthnál, láthattuk, szintén felmerül az érzékcsalódás és az álom lehetősége (az őrültséget nem hozza szóba az elbeszélő), csak éppen más eloszlásban: az előbbi a történetet felvezető, és azt már előzetesen minősítő részben, az utóbbi pedig a befejezésben.

18

3. Az **elbeszélői helyzet kifejtettsége** és a **narrátor önreprezentációja** tekintetében azonban már jelentős különbségek mutatkoznak a két szöveg között. Poe részletesebben rajzolja meg az elbeszélés körülményeit és az elbeszélő személyiségét is, mint Csáth. A *fekete macska* egy olyan kivégzésre váró, rezignált férfi vallomásaként fogalmazódik („De holnap meghalok, és ma könnyíteni akarok lelkemen.” [169.]; „Még itt... itt a siralomházban is szégyellem magam...” [174.]), aki a bűnbánat és a lelkiismeret-furdalás jeleit mutatja: „Odavagyok, égek a szégyentől, reszketek, mialatt ezt az átkozott gonosztettet leírom! [...] bűnömért félig borzalom, félig megbánás fogott el... valami büntudatfélét éreztem gyengén és homályosan, de lelkem legmélye mozdulatlan maradt.” (171.); „szégyellem azt a rémületet és borzalmat, amelyet ez az állat keltett bennem” (174.). Őszintén és nem egyszer restelkedve tárja fel elképzelt hallgatósága előtt személyisége fokozatos eltorzulásának

47 Kállay G. Katalin szerint ez a vallomásos elbeszélő forma, mely *Az áruló szívben* és *A perverzió démonában* is érvényesül, „a »gallows letters« népszerű műfajára vezethető vissza, a halálraítéltek nyomtatott vallomásaira, amiket annak idején szórólapon osztogattak a nyilvános kivégzések szenzációéhes közönségének”. KÁLLAY G. Katalin, *Edgar Allan Poe = Edgar Allan Poe, A Morgue utcai kettős gyilkosság és más rejtelmes történetek*, Pécs: Alexandra Könyvkiadó, 2006, 23.

részleteit, azt, hogyan változtatta meg őt a mértéktelen italozás,⁴⁸ hogyan forgatta ki korábbi önmagából, s vált a hatására barátságos, ember- és állatszerető férfiből és gyengéd férjből világgýülölő, agresszív, fóbíáktól gyötört, rosszindulatú és ravaszul számító szörnyeteggé, majd feleséggyilkossá. „Napról napra izgágább, ingerlékenyebb, komorabb, kíméletlenebb lettem, és mások érzéseivel semmit sem törődtem. Még feleségemmel is modortalan és kiállhatatlan voltam, szidtam, sőt végül meg is vertem.” (170.) E korántsem hízelgő önjellemzés következtében *A fekete macska* főszereplője nem igazán pályázhat a megbízható narrátor posztjára: főként a delíriumos tudatállapot lehet olyan elbizonytalanító faktor, amely az olvasó számára nehezítheti a valós és a képzelt közti egyértelmű különbségtételt. Így nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban egy akasztott macskára emlékeztető dombormű rajzolódott-e ki a tűzvészben elpusztult ház falára, és hogy a második macska mellkasán tényleg egy akasztófa alakú fehér folt öltött-e fokozatosan formát. Főként ez a mozzanat indokolhatja a novellának ugyancsak a *kétértelmű módus*ba való besorolását.

A béka elbeszélőjének jelleméről, előéletéről és családi hátteréről ezzel szemben nagyon keveset tudunk, a róla alkotott portré töredékesebb, tetteinek és kijelentései igazságérvényének a megítéléséhez jóval kevesebb információ áll a rendelkezésünkre. A béka elpusztításában tanúsított agresszió forrásairól csak feltevéseink lehetnek, alkoholizmusról nem esik szó, utalás sem történik rá. Az állatszeretet azonban mindkettejüket jellemzi („Szeretek minden állatot, tudom, hogy egyformán fölséges alkotásai a természetnek...” [47.] „Különösen az állatokat szerettem...” [169.]).

4. A legnagyobb eltérés a két novella cselekménye között kétségkívül a **gyilkosság kivitelezésében** és az áldozat személyében van. Míg *A béka* narrátora, láthattuk, felesége és családja védelmére kelve pusztítja el a borzalmas állatot („úgy éreztem, mintha talán sikerült volna megvédeni enyéimet a fenyegető halálveszedelemtől” [49.]), addig *A fekete macskáé* a feleségére emel kezét, dühében, mert az az állat védelmére kelt. Szörnyű tettét szintén hirtelen indulatból hajtja végre, ugyancsak baltával, de csupán egyszer sújt le vele: „Kiszakítottam kezéből karomat, és ahogy csak tőlem tellett, fejbe vágtam. Egyetlen jajszó nélkül holtan rogyott össze.” (175.) A holttest feldarabolására nem kerül sor, ennek lehetőségét csak mérlegeli a bűntény nyomainak eltüntetésében felettébb körültekintő, ravaszságára büszke elbeszélő („Arra gondoltam, hogy feldarabolom és elégetem...” [175.]), de végül elveti, és a befalazás mellett dönt. Poe-nál a gyilkosság kétségkívül megtörtént, a novellában az *elkövetés* > *elrejtés* > *lelepleződés* sorrendiségét követő bűnügyi szűzsével van dolgunk; Csáthnál, az ismertetett okokból, ez nem annyira evidens, s a béka-szörny elpusztítása (legyen bár valódi vagy fantasztikus lény) nem minősül bűnténynek, sőt a rémtörténetek morális kódexe szerint sokkal inkább kívánatosnak kell tekintenünk. *A fekete macskában* nagy szakértelemmel tünteti el az elkövető az árulkodó jeleket, *A békában* viszont mintha maguktól tűn-

48 Vöő Gabriella szerint *A fekete macska* „valójában a mértékletességi reform-irodalom finom paródiája. Szövegében szembetűnőek az antialkoholista propagandára jellemző kifejezések és fordulatok”. Vöő Gabriella, *Kortársunk, Mr. Poe*, Budapest: Ráció, 2016, 255.

nének el, az állat maradványaival együtt. Mindkét elkövetőben viszont közös, hogy a félelem és az undor legyőzése érdekében alkalmazott erőszak lelkiileg felszabadító erejű a számukra: ahogy a Csáth-novella narrátora („föllélegeztem”), úgy a Poe-é is megkönnyebbülve tér nyugovóra a tett után: „nyugodtan és jóízűen aludtam – aludtam! lelkemen a gyilkosság súlyos terhével is”. (176.)⁴⁹

5. A legtöbb párhuzam a két szöveg között az **állat-motívum szűkebb kontextusainak** a vizsgálatokor rajzolódik ki előttünk. Itt eshetünk a leginkább kísértésbe, s érezhetjük legalábbis erősen valószínűsíthetőnek a Poe-novella ismeretét Csáthnál. De egyelőre ne tegyünk elhamarkodott kijelentéseket, vegyük sorra az érintkezési pontokat.

A fekete macska, miként a groteszk béka is, végzetes állatnak tekinthető. Feltűnése, majd eltűnése egyaránt tragikus következményekkel jár az elbeszélőre és annak feleségére nézve. Az előbbinek lelkiismeret-furdalással párosuló lidércnyomást okoz, majd akasztófára juttatja őt, s közvetetten vagy közvetlenül az utóbbinak is halálát okozza. A Poe-novella elbeszélője, a Csáthéhoz hasonlóan, ugyancsak említést tesz az állathoz fűződő babonákról: „A macska feltűnően nagy és gyönyörű állat volt, koromfekete, és meglepően okos. Olyan okos, hogy feleségem, aki csöppet sem volt babonás, gyakran emlegette azt a régi mesét, hogy *minden fekete macska voltaképpen átváltozott boszorkány*. Persze, *sohasem mondta ezt komolyan*, és most is csak azért említem, mert éppen eszembe jutott.” (170. Kiemelés tőlem – B. K.) Nem derül ki a történetből, hogy az elbeszélő osztotta-e felesége szkepticizmusát, a macska visszatérése és ravasz bosszúja viszont akár a babonás hiedelmek igazolásaként is felfogható. Míg Csáthnál magának az állatnak a felbukkanása elegendő a halál elődizetéséhez, addig Poe-nál ez átváltozott vagy állatban testet öltött gonosz lény mesterkedésének eredménye. Halálhozó természetét neve (Plutó) is erősíti.

A *fekete macska* elbeszélőjének állathoz való viszonyát úgyszintén a rettegés és az undor határozza meg. Hozzá kell tenni, hogy ez a második macskát jelenti, akire az első kegyetlen kivégzése (szemkiválás, felakasztás)⁵⁰ után lel rá illuminált állapotban egy kocsmában. Megjelenése vágyteljesülésként hat („Odáig jutottam, hogy már sajnáltam, hogy elvesztettem az állatot, és a lebujszokban, ahol időmet eltöltöttem, mindig egy másik macskát kerestem, hasonlólt az elpusztulthoz, hogy betöltse annak helyét.” [173.]), ezért van benne némi misztikus (ráadásul a kocsmáros sem látta ott korábban az állatot). Persze – az ismertett okokból – az sem kizárható, hogy a narrátor túloz vagy képzeledik, s a két állat közötti hasonlóság korántsem oly mértékű, hogy a felakasz-

49 Ugyanilyen mély és zavartalan álomba merülnek a Whitman-fiúk is a szörnyű gyilkosság elkövetése után (*Anyagyilkosság*), a *Fekete csönd* Richárdja pedig a betérésben szerzett sebesülése ellenére is nyugodtan alszik, még akkor is, amikor anyja a sebet ápolja.

50 Érdemes itt utalni arra, hogy az állatok kínzása vagy elpusztítása *A békán kívül* Csáth más novelláiban is az emberölést, illetve emberek később bekövetkező halálát anticipálja. Ilyennek tekinthető a *Fekete csönd*ben egy fehér macska (!) megpörkölése, az *Anyagyilkosság*ban a bagoly megkínzása, *A kis Emmában* pedig a kutya felakasztása.

tott Plutó reinkarnációjaként kellene tekintenünk az új jövevényre. A kezdetben szerencsés véletlennek tűnő rátalálás azonban további lelki gyötrelmek elindítója lesz. A férfi ugyanis ahelyett, hogy megszeretné, egyre inkább megutálja az őt mindenhova követő, hízelkedő és ragaszkodó négy lábút. Az ellenszenv undorrá, utálatná és „végül keserű gyűlöletté vált” (173.), olvassuk, majd később ezt kiegészítette „az a rettenetes félelem, amellyel e bestia eltöltött” (uo.). Ez a macska mellkasán látható fehér folt átalakulásával hozható összefüggésbe, mely egy akasztófa kontúrjait ölti, mintegy emlékeztetvén és vádolván a férfit. Az állat jelenléte ezek után valódi rémálommá válik a számára: „Se nappal, se éjjel nem ismertem többé az áldott nyugalmat! Nappal a dög egy pillanatra sem tárgított mellőlem, és éjjel óránként felriadtam kimondhatatlan félelmemben, hogy forró lélegzetét ott érzem az arcomon... egész rettenetes súlyával rám nehezedik... testet öltött lidércnyomás!... nincs erőm, hogy lelökjem magamról... örökre odafélszkel magát a szívem fölé.” (174–175.) A részletet olvasva az lehet az érzésünk, hogy Csáth mintha ezt a tapasztalatot, ezt a lelkiállapotot írta-bővítette volna önálló történeté *A békában*.

A Csáth-féle kreatúra némely, korábban már jellemzett macskaszerű tulajdonsága külön jelentőséget kap a Poe-novella tükrében. A béka akkora, „mint egy kis macska”, hangja többek között „pokolian nyávogó”, és szemeiben „zöldes lidércfény” világít – akárcsak a macskáknak a sötétben. Emberi jellege, különösen hangjának bizonyos vonásai ugyancsak hasonlítanak Plutóéra. A rendőrök előtt kérkedő gyilkost a holttesttel együtt befalazott macska hangja árulja el: „Eleinte halk és töredezett hang, *mint egy gyermek elfojtott sírása*, de azután hirtelen elnyújtott, hangos, meg nem szűnő *jajongássá* dagadt... irtózatos, állati, embertelen hang – üvöltés! – szívszaggató *sikoly*... félig a borzadály, félig a győzelem vonítása [...]” (177. Kiemelés tőlem – B. K.). Emlékezzünk: a béka is „gyereksíráshoz és elkínzott állat nyögéséhez hasonló” hangot adott ki, mely ugyanakkor „üvöltő” és „panaszos” (a jajongás szinonimája) is. Az emberi hangot és viselkedést imitáló állat motívuma, illetve ennek kiazmikus megfordítása, az állatforma ember Poe-életművének más darabjaiban is kulcsfontosságú. Elegendő itt utalni *A holló* című madarának baljóslatú káromására vagy *A Morgue utcai kettős gyilkosság* dühöngő orangutánjának hangjára, mely a falon, illetve ajtón keresztül értelmes, emberi beszédnek tűnik.⁵¹ Amíg nem bontják ki a falat, úgy tűnhet, mintha a meggyilkolt feleség tért volna vissza a halálból. Pont azért, mert a macska mintegy a gyilkosát vádoló áldozat „szóvivőjévé” lép elő azzal, hogy sikolyt és jajsztót produkál – legalábbis a férfi számára ekként hangzik.

*

Az összehasonlítás után megállapítható, hogy amennyiben olvasta Csáth a Poe-novella valamely fordítását, olyan módosításokat hajtott végre a pretextushoz képest, amelyek művét nem a plágium, hanem az irodalmi *áthallás* kategóriájába sorolják. S nem a gyengülő hatásra utaló „lecsengés”, vagy a függő viszonyt nyomatékosító „utóhang” értelmében; inkább produktív *újra-*

51 Részletesen ír ezekről a kérdésekről BÉNYEI Tamás, „Szemérmetlen hasonlóság”: *Isméltés és utánczás Poe A Morgue utcai kettős gyilkosság című elbeszélésében*, Filológiai Közlöny, 2013/1, 51–86.

hangolásra kell itt gondolni. Az idegen eredetű hangfoszlányok anélkül szervesülnek a saját szólamba, hogy annak szuverenitását veszélyeztetnék. Csáth tömörítette, szemantikailag sűrítette és hangulatilag is egységesítette a cselekményt, élve az elhallgatás és a szüksézzavú utalás eljárásaival. A nyitott befejezés pedig az értelmezési lehetőségek megsokszorozódását eredményezte. Itt jegyezném meg, hogy a cselekmény sűrítettsége, az elbeszélői stílus zaklatott expresszivitása és a nézőpont zártsága tekintetében inkább Poe egy másik, *A fekete macska* párdarabjaként is emlegetett novellájával, *Az áruló szívvel* (The Tell-Tale Heart, 1843) rokonítható.⁵²

Maradjunk még néhány gondolat erejéig a Poe-novella ismertségének feltevésénél. Ha így volt, Csáthnak, az elbeszélőkhöz hasonlóan, szintén erőszak árán sikerült csak legyőznie az idegen állathoz fűződő iszonyt – hatási-szonyt. Ütötte, vágta, aztán feldarabolta *A fekete macskát*, majd nyugovóra tért. A rémes munka nyomainak eltüntetése majdnem tökéletesre sikeredett: magabiztosan ütögethette meg az új történet falát; stabil és simára csiszolt, semmi felesleges kiszögellés, semmi árulkodó törmelék. De amikor a novella 1905. november 15-én kiterítve feküdt, s megindult az irodalmi boncol(gat)ás máig sem szűnő folyamata, rá kellett döbbsennie, hogy a béka panaszos és fenyegető üvöltésébe mégiscsak behallatszik a fekete macska szívszaggató sikolya. Vagy mégsem? Zeneértő énjét mozgósítva esetleg azzal nyugtathatta magát, hogy együtt zeng ugyan a két pokoli kreatúra hangja, de közben azért az egyes szólamok jól elkülöníthetők.

22 Mondhatnánk úgy is, hogy Csáth – tudatosan vagy ösztönösen – befalazta történetvilágának falai mögé Poe *Fekete macskáját*. Talán észre sem vette, és Plutó besurrant a konyhába, vagy inkább a pincébe. Ha benyitunk ebbe a századelői házba, s a narrátor invitálásának engedve végiglopakodunk a szobákon, bizonyos helyeken, bizonyos pillanatokban halljuk vagy hallani véljük jellegzetes hátborzongató jajongását, még ha magát az állatot nem is tudjuk pontosan lokalizálni. Hol erősebb, hol gyengébb ez a visszhang, s olykor teljesen elhalkul – de a történet hangulati összhatása ettől még semmit sem veszít intenzitásából, egyedi karakteréből.

De az is lehet, hogy Csáth nem olvasta *A fekete macskát*, s csak mintegy „ráérzett” a népszerű amerikai szerző írásművészetének bizonyos jellegzetességeire. Ebben egyéni affinitás és a Poe-tól valamilyen formában érintett magyar elődök és kortársak ösztönző példája egyaránt vezethette. Akkor pedig érzékcsalódás áldozatai vagyunk (mint a két író szereplői közül oly sokan), korábbi Poe-olvasmányok emléke kísért bennünket, s ezt vetítjük ki önkényesen *A békára*. Vagy bennünket is megszállt *A fekete macska* elbeszélője által említett „csak azért is szelleme” (értelmezőkkel ez bizony sokszor megesik), amely a minden áron újat mondásra vagy ellenkezésre sarkall bennünket. Ezért könnyen meglehet, hogy csak a mi fejünkben van olyan állati hangzavar, ami miatt aztán nem látjuk a macskától a békát.

52 A novelláról írott elemzésemet (*Egy éjszaka a Poe-múzeumban*) ld. BENYOVSZKY Krisztián, *A Morgue utcától a Baker Streetig – és tovább*, Pozsony: Kalligram, 2016, 185–201.

Irodalom

- ANGYALOSI Gergely, *A szereplő és a hős Csáth Géza novellisztikájában* = Uő, *A költő hét bordája*, Debrecen: Latin Betűk, 1996, 40–48.
- BÉNYEI Tamás, „Szemérmetlen hasonlatosság”: *Isméltés és utánzás Poe A Morgue utcai kettős gyilkosság című elbeszélésében*, *Filológiai Közlöny*, 2013/1, 51–86.
- BENYOVSZKY Krisztián, *Egy éjszaka a Poe-múzeumban* = Uő, *A Morgue utcától a Baker Streetig – és tovább*, Pozsony: Kalligram, 2016, 185–201.
- BORDÁS Sándor, *Visszhang és áthangolás: Mesehagyomány és figurativitás Csáth Géza prózájában, avagy két novella „áthallásai”*, *Literatura*, 2012/1, 62–74.
- BORI Imre, *A „homo novus” nagysága és tragédiája* = Uő, *Prózatörténeti tanulmányok*, Újvidék–Budapest: Forum–Akadémiai Kiadó, 1993, 100–125.
- CARROLL, Noël, *A horror paradoxona*, ford. BUGLYA Zsófia, *Metropolisz*, 2006/1, 32–68.
- CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, szerk. és s. a. r. SZAJBÉLY Mihály, Budapest: Magvető, 1994.
- CSÁTH Géza, *Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről*. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00048/01258.htm> [Letöltés: 2017.09.25.]
- K. DEÁK László, „Gracián, bolond Gracián...”: *Az angol nyelvű Csáth-kötetek tanulságairól*, *Üzenet*, 1987/1–3, 112–119.
- DOBOS István, *Racionalitás és misztikum*, *Üzenet*, 1987/1–3, 59–71.
- ECO, Umberto, *Hat séta a fikció erdejében*, ford. SCHÉRY András és Gy. HORVÁTH László, Budapest: Európa, 1995.
- GINTLI Tibor, *Csáth Géza = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010, 683–689.
- ILLÉS Endre, *A varázsló halála: Csáth Géza = Uő, Mestereim, barátaim, szerelmeim*, Budapest: Magvető, 1983, II, 214–229.
- JUHÁSZ Erzsébet, *A Csáth-novellák csöndje*, *Híd*, 1987/6, 870–876.
- KÁLLAY G. Katalin, *Edgar Allan Poe = Edgar Allan POE, A Morgue utcai kettős gyilkosság és más rejtélyes történetek*, Pécs: Alexandra Könyvkiadó, 2006, 11–25.
- KÁLMÁN C. György, *A hagyományos és az újító Csáth*, *Literatura*, 2012/1, 48–56.
- KERESZTÚRSZKI Ida, *Az örök áfium – megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?* Forrás: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/04.htm [Letöltés: 2017.05.19.]
- KONTRA Ferenc, *Csáth-párhuzamok*, *Híd*, 1988/1, 81–90.
- NÁDOR Zsófia, *Kétszólamú variációk: A heterogén narráció példái Csáth Géza novellisztikájában*, *Literatura*, 2012/1, 82–90.
- OATES, Joyce Carol, *Csáth Géza amerikai szemmel*, ford. GERA Magdolna, *Nagyvilág*, 1981/2, 286–288.
- POE, Edgar Allan, *A fekete macska*, ford. PASZTOR Árpád = Uő, *Túl életem és halálom*, Budapest: Népszava, 1989, 169–178.
- POE, Edgar Allan, *Rémtörténetek*, ford. Gy. HORVÁTH László, Budapest: Európa, 2006.
- RIGÓ Gyula, *Fantasztikum magyar módra*, *Literatura*, 2012/1, 75–82.
- SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza*, Budapest: Gondolat, 1989.
- TARJÁNYI Eszter, *Mikszáth Kálmán esete a detektívtörténettel*, *Literatura*, 2005/1, 50–78.
- THOMKA Beáta, *A kárhozat grammatikája* = Uő, *Esszétetek, regényterek*, Újvidék: Forum, 1988, 5–14.
- THOMKA Beáta, *A félelem tere* = Uő, *Esszétetek, regényterek*, Újvidék: Forum, 1988, 39–47.
- TÖTTÖS Gábor, *Csáth Géza: A béka*. Forrás: <http://csicsada-irodalom-birodalom.blogspot.sk/2011/11/csath-geza-beka-muelemzes.html> [Letöltés: 2017.05.26.]
- TRAILL, Nancy, *Possible Worlds of The Fantastic: The Rise of The Paranormal in Fiction*, Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- VADON Lehel, *Edgar Allan Poe: A Hungarian Bibliography*, Eger: Eszterházy Károly College, Institute of English and American Studies, 2004.

Vöő Gabriella, *Kortársunk, Mr. Poe*, Budapest: Ráció, 2016.

WIRÁGH András, *A harmadik kontextus (Az Éjfél-antológia mint zárvány)*. Forrás: <https://pim.hu/hu/viragh-andras> [Letöltés: 2017.06.04.]

WIRÁGH András, *Egy előszó, és ami mögötte van*, Kalligram, 2015/7–8, 150–155.

The Frog and the Cat. Interpretation Contexts of a Csáth-novella

Abstract. The study undertakes a comparative analysis of two short stories: A béka [The Frog] by Géza Csáth and The Black Cat by Edgar Allan Poe. Not being inquisitive about the direct and indirect effect (whether Csáth read /could read the work of the American author), but focusing on the analytical exploration of similar and different thematic and narrato-poetic features between the two texts. It delineates the main findings of previous interpretations of the Csáth-text, while I also try to argue for its reading as a psycho horror.

Keywords: Géza Csáth, Edgar Allan Poe, A béka [The Frog], The Black Cat

Benyovszky Krisztián

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Dražovská 4

949 74 Nitra

benyokri@yahoo.it